

લિપિ મને પૂછતી હતી: આ તુષા વળી કોણ છે? મેં જવાબ આપ્યો. એણે ફરી એ જ સવાલ પૂછ્યો. હું મૌન રહ્યો. કદાચ હું જવાબ વિચારતો હોઈશ કે શબ્દોમાં ગોઠવતો હોઈશ એમ માની એ પણ ચૂપ રહી. મારું મૌન જવાબ ન આપવાનું મારું વલણ છે એની ખાતરી થતાં એણે એનો એ પ્રશ્ન ભારપૂર્વક ફરી પૂછ્યો. મેં મૌન ટકાવી રાખ્યું.

એણે પૂછવાનું માંડી વાળ્યું અને આંખો ખેંચીને મારી સામે જોવા લાગી. એમ કરીને એણે જાણે તુષા કોણ છે એ પ્રશ્ન મારી સામે સ્થિર કરી દીધો. મેં મારી નજર દૂર લીમડાની એક ડાળી સુધી લંબાવી. તો લીમડા પર પણ જાણે એ જ પ્રશ્ન લટકતો હોય એવું લાગ્યું. મેં આંખો ખેસવી લીધી.

લિપિને પૂછ્યું : શું કહ્યું તમે?

તુષા કોણ છે?

લિપિને કેમ ખબર પડી કે તુષા કોઈક છે?

એ મારી ડાયરીની નાયિકા છે.

કે તારો ભૂતકાળ?

મેં હા કે ના કંઈ ન કહ્યું.

તેં ફરી જવાબ ન આપ્યો.

કહ્યું તો ખરું, એ મારી ડાયરીની નાયિકા છે.

આ તારો જવાબ નથી.

જવાબ તો છે, કદાચ તમારા માટે અધૂરો છે.

તો પૂરો કર.

મારી પાસે એથી વધારે કોઈ વિગત નથી.

તું મારાથી કશુંક છુપાવે છે.

એમ તો હું તમારાથી ઘણું છુપાવું છું.

અચ્છા? ક્યાં છે તારી ડાયરી?

કઈ ડાયરી?

કેમ? તેં હમણાં જ કહ્યુંને, તુષા તારી ડાયરીની નાચિકા છે.
ક્યાં છે એ ડાયરી?

હું હસી પડ્યો.

મારી પાસે તે વળી ડાયરી કેવી!

તો આ તુષા?

ખરેખર તો ત્યાર પછી મને પણ લિપિને થયો હતો એવો પ્રશ્ન થયો કે તુષા કોણ છે? મારે લિપિને સંતોષ થાય એ માટે નહીં તો મને સંતોષ થાય એ ખાતર પણ તપાસ કરવી પડશે કે એ કોણ છે. ખરેખર મારી ન લખાયેલી ડાયરીની નાચિકા છે કે એથી વિશેષ છે? એથી ઓછી પણ હોય. કે છે જ નહીં? મેં એને ભરપૂર જોઈ છે. કદાચ જોઈ જ નથી. એવું પણ બને કે હું જે સ્ત્રીને જોવા માગતો હોઉં એનું નામ તુષા પાડી રાખ્યું હોય.

એને જ પૂછું: તું કોણ છે તુષા?

તું કોણ છે, તુષા? મારો અભાવ? મારો અંત? મારો વિષાદ? મારી મહત્ત્વાકાંક્ષા? મારાં હાડકાંનું પોલાણ? માત્ર હવા છે? આકાશ છે? ક્યાંક એવું તો નહીં બનેને કે એક સવારે સૂરજને બદલે તું જ ઊગે? તુષા, તું માત્ર એક સંબોધન છે. મેં મારું તમામ તને અર્પણ કરી દીધું છે. મારું વસિયતનામું પણ હું તારા નામે લખી જવાનો છું. મારા વિચારો, મારી એકલતા, મારી કલ્પના, મારો પ્રેમ, મારી વેદના, મારા દિવસો, આ ગામને ઘેરી વળેલી ટેકરીઓ, લીમડાના મોરની સુગંધ અને મારું સમગ્ર હોવું અને ન

હોવું એમ બધું તને અર્પણ કરી દીધું છે. હું જીવું છું તે પણ તને શ્વસીને. મારા શ્વાસ, નિઃશ્વાસ તારામાં ભળે. મારું સ્મિત તારા હોઠ ઉપર. મારાં આંસુ તારી આંખોમાં. મારામાં વિચારો તું પ્રેરે. મારો સમય તું ભરે. મારી હથેળીની રેખા તું. ત્રણેય કાળરૂપે તું મારી સાથે અસ્તિત્વ ધરાવે છે. તું એટલી બધી વાસ્તવિક છે કે મને ભ્રમ જેવી લાગે છે. મારી આંગળીઓના ટેરવે જે સ્પર્શ છે એ પણ તું છે. તું તુષા છે. તું માત્ર તુષા છે અને તુષા સિવાય કશું જ નથી. હું તારે કારણે રડું, તારા માટે ઘેલાં કાઢું. જે અક્ષરો પાડું એનો અર્થ પણ તું. મારા ઉમળકા, મારી સાથે બનતી ઘટના, મારું એકાન્ત. તું જ મારો અંત.

હવે જો લિપિ મને તુષા વિશે પૂછશે તો એ સાંભળતાં થાકી જાય એટલો લાંબો જવાબ આપીશ. એ થાકીને મને ટગરટગર જોઈ રાખશે. મને તુષા આંખોની બીક નથી લાગતી એટલી બીક લિપિની આંખોની લાગે છે.

એની આંખથી હું કેવો દેખાતો હોઈશ?

અને હું આ ગામમાં આવી ચડ્યો. બેભાન અવસ્થામાં જ મને હોસ્પિટલમાં દાખલ કરવામાં આવ્યો. બેભાન થતાં પહેલાં હું વડ નીચે ઊભો હતો એટલું યાદ આવે છે. આંખ બંધ કરીને વિચારું છું ત્યારે વડ નીચે ઊભેલો દેખાઉં છું. ડોક્ટરે રોગ પારખ્યો છે. એ રોગનું નામ કહેવા જતા હતા પણ મેં અટકાવી દીધા.

મારે જાણવું નથી.

એ કંઈ બોલ્યા નહીં. ડોક્ટરે મને હોસ્પિટલમાંથી ડિસ્ચાર્જ કર્યો પછી હું આ જ ગામમાં રહી ગયો. એક લીંપણવાળું ઘર પસંદ કરી એમાં રહું છું. ઘર ખાલી છે. અત્યારે રાત છે. હોલાવા આવેલા જ્ઞાનસનો ડગુમગુ પ્રકાશ છે. આ મારો વર્તમાન છે. વેરાન જગ્યામાં ચારે બાજુ સૂમસામ એકાન્ત ઊગી આવ્યું છે. મારું

હોવું જ મારી ક્રિયા છે. કશું જ કરવાનું નથી. માત્ર રાહ જોવાની છે. બધું સમાપ્ત કરી શકવાની શક્યતાવાળા અંતની. બે ક્ષણો વચ્ચેનો અક્ષર અંતરાલ પૂરવા સતત મથતા રહેવાનું છે. એક ક્ષણથી બીજી ક્ષણ સુધી પહોંચવા મારી પાસે બીજું કોઈ સાધન નથી. કેવળ શબ્દો છે. ક્ષણક્ષણ વચ્ચેનો ખાલી દરિયો શબ્દોના સેતુ પરથી પાર કરીશ? સમયનું વિભાજન કર્યા વિના હું શબ્દોથી બાંધેલા સેતુ પરથી આગળ ધપતું મારું સૈન્ય જોયા કરીશ.

અહીં કોઈ ભવિષ્યકાળ નથી, ભૂતકાળ નથી, કોઈ વર્તમાન નથી. બધું જ અસ્પષ્ટ, કમહીન અને સપાટ છે... છતાં મારા અનુસંધાને ઘણું બનતું હોવાનો ભ્રમ થાય છે. એટલી હદ સુધી કે પાછલી રાતે ક્યારેક ઘરની બારી ઊઘડી જાય ત્યારે ટેકરી પાછળ આથમી રહેલો ચન્દ્ર જોઈ મને થાય છે કે -

હું જાણે એક નથી. મારામાં એકસાથે અનેક વ્યક્તિઓ જીવતી હોય એવું લાગે છે, જાણે એક મોટું નગર મારી અંદર વસતું હોય. મારી અંદર વસતી કેટલીય વ્યક્તિઓના જંગલમાં હું ખોવાઈ ગયો છું. હવે તો એવું લાગે છે કે હું છું જ નહીં. છું તો માત્ર ભાવ છું - માત્ર કોઈ ભાવ.

હું બીજા કોઈની જિંદગી જીવતો હોઉં એવું લાગે છે. સમગ્ર જગતથી વિચ્છેદ અનુભવું છું. મારું અસ્તિત્વ ઊંડાં મૂળ નાખીને ઊગેલાં વૃક્ષો જેવું નથી. હું તો સમુદ્રના પાણીમાં અદ્ધર મૂળિયાં નાખી તર્યા કરતી કોઈ વનસ્પતિ જેવો છું. મારા જીવનમાં પણ ઘટનાઓ હતી એમ હું ડોક્ટરને કે લિપિને કહું તો એ લોકો મારી વાત માને તો નહીં, હસી કાઢે. ડોક્ટર તો કહે પણ ખરા, તારામાં ફરી ગાંડપણ ઊભરાવા લાગ્યું છે.

હું આ ગામમાં આવ્યો ત્યારે ડોક્ટર અને લિપિ મને પાગલ જ માનતાં હતાં. શરૂઆતમાં મારી સાથે વાતચીત કરવાના એમના બધા પ્રયત્ન નિષ્ફળ નીવડ્યા ત્યારે એમણે જાતજાતનાં અનુમાન કર્યાં હતાં.

થોડા દિવસ પછી લિપિએ કહ્યું હતું:

અમને લાગ્યું હતું કે કોઈ આઘાતજનક ઘટનાએ તારી વાચા હણી લીધી છે.

એ વખતે પણ લિપિની આંખોમાં છલોછલ કુતૂહલ ભર્યું હતું.

મેં એને પૂછ્યું: મારા જીવનમાં કશુંક પણ બન્યું હશે એમ માનવાનો તમારો પ્રયત્ન મને સમજાતો નથી.

એણે જવાબ આપ્યો નહોતો. થોડી વાર મને જોતી રહી. પછી કહ્યું: હવે તો તું પોતે તારા વિશે કશું કહે તો ઉપજાવી કાઢેલી વાત કહેતો હોય એવું લાગે.

લિપિનું નામ બીજું છે. ડૉક્ટર એને 'સિસ્ટર' કહીને સંબોધે છે. ચોકીદાર 'બેન' કહે છે. મેં મારા મનમાં એનું નામ લિપિ પાડ્યું. એક વાર એ એનું નામ જણાવવા જતી હતી. મેં એને રોકી.

તમારું નામ ગમે તે હોય. મારે માટે તમે લિપિ છો.

એ નવાઈભરી નજરે મને જોતી રહી.

લિપિ? મારું નામ તો -

લિપિ.

નારાજ થઈ ગઈ.

હું લિપિ નથી. તારે મારું નામ જાણવું ન હોય તો વાંધો નહીં પણ હું લિપિ તો નથી જ.

હું હસી પડ્યો.

તમે ગમે તે હો, મારા માટે તમે લિપિ જ છો.

તારી વાત મને સમજાતી નથી.

જુઓ, હું અહીં આવ્યો તે પહેલાં અને ત્યાર પછી તમે જે હો તે તમારું. હું તમારી સાથે હોઉં ત્યારે - મારા માટે તમે લિપિ. સમજાયું?

એ નારાજ થઈને ચાલી ગઈ.

ડૉક્ટર સાથે કોઈ વાતમાં મેં એનો ઉલ્લેખ લિપિ તરીકે કર્યો.

લિપિ?

સિસ્ટર.

એનું નામ તો -

મેં લિપિ પાડ્યું છે.

એ હસી પડ્યા.

ખરો છે તું! ગાંડપણની પણ હદ હોય.

લિપિ આવી. ડૉક્ટર મજાકમાં બોલ્યા: આવ, લિપિ!

તમે પણ, ડૉક્ટર?

ડૉક્ટર મારી સામે વળ્યા.

મારું નામ શું પાડ્યું છે?

તમે ડૉક્ટર... માત્ર ડૉક્ટર. કેટલાકને નામની જરૂર નથી હોતી.

ઓકે... તો તારું નામ?

મારું શું નામ હોય તો તમને ગમે?

એટલે? તારું કોઈ નામ તો હશેને?

હું નામ વિનાનો છું, ડૉક્ટર.

તારે તારું નામ તો જણાવવું પડે. અજાણ્યો છે. આ ગામમાં અકસ્માત્ આવી ચઢ્યો છે. અમારે તારા વિશે જાણવું પડે. કોની સારવાર કરીએ છીએ એની અમને ખબર હોવી જોઈએ.

હોસ્પિટલના રેકોર્ડમાં ગમે તે નામ લખોને, શો ફરક પડશે?

એમણે માથું ધુણાવ્યું. લિપિની નજરમાં અકળામણ હતી. એ બોલવા જતી હતી. ડૉક્ટરે એને રોકી. જવા લાગ્યા. મેં રોક્યા.

કહેતા તો જાઓ, મારું શું નામ પાડ્યું?

પાગલ. પાગલોને નામની જરૂર હોતી નથી.

અમે હસ્યાં. લિપિને હસતી જોઈ મને સારું લાગ્યું.

વરસાદ એ દિવસોમાં પણ આવતો. અહીં પણ આવ્યો. મને રાતે વરસતો વરસાદ વધારે ગમે. દેખાય નહીં, માત્ર અવાજથી અનુભવી શકાય. અહીં નમતી સાંજે પડ્યો. સૂરજ ડૂબ્યો પછી ટેકરીઓ આમ પણ ઝાંખી થવા લાગી હતી. ત્યાં વાદળાં ઘેરાયાં. ટેકરીઓ સાવ ખોવાઈ ગઈ. એકમાત્ર આધાર ખસી ગયો.

પછી તો વરસાદ ઝીંકાયો. પાણીની ધારથી કપાતોકપાતો હું મારી છેક અંદર ઊતરી ગયો. પાછા ફરવાની બધી સંભાવના ટેકરીઓની પાછળ રહી ગઈ. સાંજ ભીની રાતમાં પલટાતી ગઈ. અંધારું વધ્યું. જમીન પર પટકાતું પાણી. ઝાડવાં પર વરસતી જળધારા. ખળખળ વહેતું પાણી.

ઓસરીમાં અંધારું છે. હું જ્ઞાનસનું અજવાળું કરી શક્યો હોત. ન કર્યું. અંધારાની હાજરી એટલી સ્વાભાવિક લાગે છે કે અજવાળાની જરૂર નથી લાગતી. એકાન્તની ભીંસ ઘેરી વળી છે. ગામની સીમમાં આવેલું આ ઘર, ઓસરી, અંધકાર અને વરસાદથી કપાઈ ચૂકેલું બહારનું જગત. એની વચ્ચે હું એકલો ઊભો છું.

વરસાદ રહી ગયો છે. બોજલ શાંતિમાં દેડકાંનું ડ્રાઉં ડ્રાઉં અને ડાળીઓ પરથી ટપકતાં ટીપાંનું ટપક ટપક. પવન નીકળ્યો છે. વાદળાં ખસ્યાં. ટેકરી પાછળથી ચન્દ્ર દેખાયો. ચાંદનીમાં આકાશ પ્રગટ્યું. થોડા તારા ટમટમવા લાગ્યા. હું બારીના સળિયા પર કપાળ દાબી ઊભો છું. ઉપર આકાશ છે. નીચે ભીની ધરતી. એની વચ્ચે અફાટ એકાન્ત. હું એકાન્તને જોઈ શકું છું. અડકી પણ શકું. હિંમત ચાલતી નથી. હાથ લંબાવું અને પાંદડાં પર બાઝેલાં ટીપાંની જેમ મારું એકાન્ત ખરી પડે તો?

હોસ્પિટલમાં હતો ત્યારે એક સવારે જાગતાંની સાથે ખૂબ ભૂખ લાગી હતી. ડોક્ટર આવ્યા. થાકેલા લાગતા હતા. એમને જોઈ મને પણ થાક જેવું લાગ્યું, જાણે શરીરમાંથી કશુંક ખેંચાઈને બાદ થઈ ગયું. શરીર દુખતું હતું. બેઠા થવાનો પ્રયાસ કર્યો, સૂતા રહેવું પડ્યું.

કેમ સુસ્ત લાગે છે? ડોક્ટરે પૂછ્યું.

હું કશું બોલ્યો નહીં. ડોક્ટરે મારા મોઢામાં થર્મોમીટર નાખ્યું. બોલ્યા ત્યારે એમનો અવાજ બદલાઈ ગયો.

તને ટેમ્પરેચર છે.

મને ભૂખ લાગી છે.

પણ તને તો તાવ છે.

મને થયું, અમે બંને એકબીજાને સમજવાની કોશિશ કેમ કરતા નથી? મને ભૂખ લાગી છે એ વાતનો જવાબ તને તાવ આવે છે એ વાક્યથી ન અપાય એવું સીધું સત્ય ડોક્ટર સમજતા કેમ નથી?

રાતે ઊંઘ આવી હતી?

મોડી.

શું કરતો હતો?

મેં જવાબ ન આપ્યો, એમણે મારા પલંગ નીચે પડેલી ચોપડી જોઈ. લિપિ આવીને ડોક્ટરની પાછળ ઊભી રહી.

આને આજે ટેમ્પરેચર છે, ડોક્ટરે લિપિને કહ્યું.

એ એટલી બધી ગંભીર બાબત હશે? લિપિના ચહેરા પર પણ પરિવર્તન થતું જોયું. ડોક્ટર મને ફરી તપાસવા લાગ્યા. હું સૂતો સૂતો લિપિ સામે જોઈ હસતો રહ્યો. લિપિ ગંભીર રહી. ડોક્ટરે જીભ બહાર કાઢવાનું નહોતું કહ્યું છતાં મેં જીભ બહાર કાઢીને લિપિને બતાવી. લિપિ હસી નહીં. ડોક્ટર પણ હસ્યા નહીં. બંને ગંભીર નાટકનાં પાત્રો જેવાં થઈ ગયાં હતાં. કશું જ બોલ્યા વિના ડોક્ટરે પ્રિસ્ક્રિપ્શન લખ્યું. લિપિને આપીને ચાલ્યા ગયા.

એ ગયા પછી મેં લિપિને કહ્યું: સિસ્ટર, મને બહુ ભૂખ લાગી છે.

એણે પણ જવાબ ન આપ્યો. એમના વર્તનથી લાગતું હતું, જાણે મેં કોઈ ગંભીર ગુનો કર્યો હોય.

તમને બંનેને થયું છે શું? તાવ આવ્યો તો મને આવ્યો, એમાં તમને શું?

લિપિ મારા પલંગની બાજુમાં સ્ટૂલ પર બેઠી.

તને આમાં મજા આવે છે?

શેમાં મજા આવે છે મને?

શા માટે હાથે કરીને ત્રાસ ગુજારે છે જાત ઉપર?

મને નવાઈ લાગી. મને નહોતો થતો એ અનુભવ લિપિને કેમ થયો?

તને એમ છે કે અમને તારી ચિંતા નથી?

મેં વિરોધ કરવા હાથ ઊંચો કર્યો. એ જ તકની રાહ જોતી એમ એણે મારો હાથ પકડી લીધો.

તેં એમ પૂછ્યુંને, તને તાવ આવે એમાં અમને શું?

પણ મને ભૂખ લાગી છે.

મારી વાત સાંભળી જ ન હોય એમ એ બોલી:

તને તાવ નહોતો આવવો જોઈતો.

તમારી વાત સાચી છે. ઘણું નહોતું બનવું જોઈતું.

તારી બેદરકારીથી ડોક્ટરને બહુ દુઃખ થયું છે.

બેદરકારી?

તું પૂરતો આરામ નથી લેતો અને ડોક્ટરની સલાહ અવગણે છે.

એ પછી લિપિ સતત બોલતી રહી. બારીમાંથી તડકો આવ્યો અને પાછો ખેંચાઈ ગયો. મારી ભૂખનું તડકામાં બાષ્પીભવન થઈ ગયું. કેટલાય કલાકો સુધી હું ઊભો ન થઈ શક્યો. પાણી પણ સૂતેસૂતે જ પીધું. લિપિએ પિવડાવ્યું.

સાંજે તાવ ઘટયો. ડોક્ટર આવ્યા.

રાતે અહીં રોકાઈ જાઉં? લિપિએ એમને પૂછ્યું.

ના, જરૂર નથી. તું આરામ કર.

બંનેમાંથી કોઈ મારી સાથે વાત કરતું નહોતું. એમની વાતોના કેન્દ્રમાં હું હતો અને એ લોકો મને જ બાકાત રાખતાં હતાં. ડોક્ટર જવા માટે ઊભા થયા. મેં એમને રોક્યા.

તમે સવારે બહુ થાકેલા લાગતા હતા.

એ હસ્યા.

આખી રાતનો ઉજાગરો હતો.

કેમ? મેં પૂછ્યું.

ઉજાગરાનાં કોઈ કારણ નથી હોતાં.

મને લાગ્યું કે એ ક્ષણે ડોક્ટરની આંખો, એમના હોઠ અને સમગ્ર ચહેરામાંથી કશુંક ઢોળાઈને બહાર પડવાની તૈયારીમાં હતું અને એમણે એ બળપૂર્વક રોકી રાખ્યું હતું. એ ગયા પછી પણ એમનો ચહેરો આખી રાત ઊંઘમાં મારી સામે રહ્યો. ક્યારેક એમના ચહેરામાં લિપિનો, મારો, પંડિતનો અને બીજા કેટલાય ચહેરા ભળી જતા હતા. રાતે ઊંઘ આવી પછી પણ હું જાણે જાગતો રહ્યો. ડોક્ટર અને લિપિ મને બચાવી લેશે એ વાતનો ડર મારા મનમાં ઘર કરી ગયો છે.

તડકો પાતળો છે અને તીખો છે. તડકાની વાસ મને નાનપણથી ગમતી નથી. અણગમો દૂર કરવા મેં એક કોરો કાગળ ફાડી નાખ્યો. એના ઝીણાઝીણા ટુકડા હવામાં ફેંક્યા. ઊડ્યા. પછી બેસી ગયા. મેં બારીના સળિયા પર માથું ટેકવ્યું. મને બહારથી બારીના સળિયા પાછળ જોનારને હું ટુકડાટુકડામાં જ દેખાઉં. પરંતુ હું ઊડી શકતો નહોતો. કાગળના ટુકડા ઊડી શકતા હતા. કદાચ મારા કરતાં એ વધારે સ્વતંત્ર હતા. બહારથી કપાયેલો

છતાં અંદરથી એક હોવાનો ભ્રમ સેવતો હું બારીમાંથી જમીનના એક હિસ્સા પર નજર ખોડીને ઊભો રહ્યો.

ઘણા સમયથી બારી બહાર જોતો હતો તે કારણે કે કોઈ અન્ય કારણે અચાનક મને કોઈકને પત્ર લખવાની ઇચ્છા થઈ. નવાઈ લાગે છેને, તુષા? પરંતુ ઇચ્છા થઈ હતી એ ચોક્કસ. એ શું સૂચવે છે? પત્ર લખું તો પણ વિગતો ક્યાંથી મેળવું? સંબોધન શું કરું? કોને પત્ર લખું? પત્ર લખવાનો વિચાર જલદી બારી બહાર ફેંકી દેવો પડશે. બારીમાં ઊભો છું તેથી જાણે જેલમાં હોઉં એવો ભ્રમ થાય છે. જેલની સળિયાવાળી બારીમાંથી બહારનો તડકો, બહારની ધૂળ, દૂર દેખાતી ટેકરીઓ અદેખાઈથી જોયા કરું છું. સુખ – એક નવો વિચાર મનમાં પ્રવેશતો હતો. અટકાવી દીધો.

એક દિવસ ડોક્ટરે મને પૂછ્યું: આ ગામ તને ગમે છે?

મેં હા પાડી છતાં એમણે ‘આ આ ગામ ગામ તને તને ગમે ગમે છે છે – એમ ભાર દઈને એ જ પ્રશ્ન ફરી પૂછ્યો ત્યારે મને શંકા ગઈ કે મને ખરેખર આ ગામ ગમે છે? પરંતુ મેં ઝડપથી મારા પર કાબૂ મેળવી લીધો અને કહ્યું: હા હા.

હા તો પાડી પણ પછી વિચાર આવ્યો. લગભગ આખી રાત એ વિચાર ચાલતો રહ્યો. મને આ ગામમાં ખરેખર આનંદ આવે છે? નવાઈ લાગી. હું કેમ હજી આનંદ અને ગમવું અને એવા વિચાર કરતો હોઈશ? આનંદ આવવો એટલે શું? મેં નક્કી કરી નાખ્યું કે આ ગામમાં મને જે ભાવ થાય છે એને હું આનંદનું જ નામ આપીશ.

અહીં અ-જીવવા જેવી વૃત્તિ સતત થાય છે. અકિયાનું રણ ચારે તરફ ફેલાયું છે. કદાચ બારી બહાર પડેલા છાપાના ટુકડામાં છપાયેલા જૂના સમાચારની જેમ મેં પણ બળપૂર્વક મારો વર્તમાન પકડી રાખ્યો છે. જકડાઈ જવું, જડબેસલાક થઈ જવું એ કંઈ જેવી તેવી વાત નથી. નવું કશું જ બની શકવાની અશક્યતા જ મને આ ગામને ગમાડે છે. શેરીઓમાં નીકળું તો દરવખતે એના એ જ માણસો મળે છે. આ ગામ સ્થગિત થઈ ગયેલા સમયમાં

જીવે છે. મોટાભાગની સ્ત્રીઓ વિધવા છે. કેટલીક યુવાન સ્ત્રીઓને બાદ કરતાં બાકીની બધી એમના પતિ સાથે પરદેશ ગઈ છે. થોડા પુરુષો અહીં રહે છે પરંતુ એમનું જીવવું જાણે અટકી ગયું છે. એ બધા વૃદ્ધ થઈ ગયા છે. એકબીજાની ધોળી ભ્રમરો જોતા, વાતો કર્યા વિના, મંદિરમાં બેસી રહેતા વૃદ્ધો વચ્ચે ગૂંચળાતો સમય જોવાનો લહાવો અહીં મળે છે. ડોશીઓ ભેગી થઈને ઈશ્વરનું સામૂહિક સ્તવન ગાયા કરે છે. ભૂગોળના નકશામાં ક્યાંય ન દેખાતા આ ગામમાં ઈશ્વર હજીય પોતાની તમામ તાકાત સાથે જીવે છે. જેમના પતિ એકલા પરદેશ ગયા છે એવી થોડી યુવાન સ્ત્રીઓ પાણી ભરવા કૂવે જાય છે, સીમમાં આવેલા તળાવ પર કપડાં ધૂએ છે અને ટોડલે બેસતા કાગડા ઉડાડતી નથી.

બધું જ એકાકાર છે. અહીં વિસ્તાર જ નથી. ઘરનાં નળિયાં પર કે આંગણામાં મોર આવી શકે છે. આ ગામને એક નામ પણ છે. ભૂંસાઈ ગયેલું નામ. આ ગામ સૂકી નદીને કાંઠે વસ્યું છે. થોડે દૂર હવડ વાવ છે. એનું પાણી કોહવાઈ ગયું છે. પાદરમાં ઘણાં મૂળ નાખીને વર્ષોથી ઊગેલો એક વડ છે.

ગામની આજુબાજુ ટેકરીઓ છે. ટેકરીઓની વચ્ચે આ ગામ નિશ્ચિંત થઈને જૂલે છે. મને ઘણી વાર પ્રશ્ન થાય કે ટેકરીઓ ન હોત તો આ ગામનું શું થયું હોત? ડોક્ટરને પણ મેં આ સવાલ પૂછ્યો હતો. એમણે પાઈપના ધુમાડાવાળું સ્મિત કર્યું હતું.

હું ગામમાં દાખલ થતાં જ સીમમાં આવેલા પહેલા ફળિયામાં બંધ ઝાંપાવાળા ઘરમાં રહું છું. ઘરમાં લીંપણ છે. એક ઓરડો છે. એ હું બંધ રાખું છું. આગળની ઓસરી મને પૂરતી થઈ પડે છે. વધારે વિસ્તારને શું કરું? ઓસરીમાં બે બારીઓ છે. આંગણામાં ઘટાદાર લીમડો છે.

રાતે છત પર ઘુવડ બેસે છે. હું ખુલ્લી આંખે ઘુવડના અવાજને તાક્યા કરું છું. દૂર આવેલા રેલવે સ્ટેશન પર રોજ બે ટ્રેન પસાર થાય છે. એક દિવસે અને બીજી મોડી રાતે. ટ્રેનની વ્હિસલની ચીસ સંભાળાય તે સાથે હું પથારીમાં બેઠો થઈ જાઉં છું. પછી

તરફડિયાં માર્યા વિના ઊંઘી જાઉં છું. રાત બારીમાંથી મને તાક્યા કરે છે. કોઈ કારણ વિના હું અહીં કોઈની રાહ જોતો હોઉં એવો ભાવ મને થાય છે. રાતે સૂતા પહેલાં એક વિચાર એ પણ આવે કે આવતી કાલે જાગીશ ત્યારે બારી બહાર પડેલા તડકાના ટુકડાને જોઈ તો શકીશને?

એક ખેતરના કૂવામાંથી પાણી કાઢવાનું ઑઇલ એન્જિન બેસાડ્યું છે. એ ચાલુ થાય ત્યારે એનો અવાજ દિવસભર સંભળાયા કરે છે. એ અવાજ મારા અસ્તિત્વનું અવિભાજ્ય અંગ બની ગયો છે.

ડોક્ટરના ઘરમાં એક એશ-ટ્રે છે. કોણ જાણે કેમ એ દિવસે એશ-ટ્રે જોતાં જ મને તું સાંભરી આવી, તુષા. કદાચ તું સાંભરી આવે એ માટે કોઈ બહાનાની જરૂર હતી. એશ-ટ્રે હોડી આકારની છે. એમાં એક સ્ત્રી બેઠી છે. એ નિર્જીવ સફેદ સ્ત્રી પર નજર પડતાં જ તું સાંભરી આવી. મને યાદ આવ્યું કે મેં તને શરીરવાળી તો જોઈ જ નથી. તારો કોઈ આકાર છે ખરો? જો હોય તો કેવો હશે? કોઈની સાથે સરખાવી શકાય એવો? સ્પર્શી શકાય એવો? દૂરથી આવતી હોય ત્યારે ખબર પડી જાય કે તું આવે છે?

મેં ડોક્ટર પાસેથી એ એશ-ટ્રે માગી. એમણે પૂછ્યું : તને ગમે છે? પહેલાં તો હું એમનો સવાલ સમજ્યો નહીં. પછી સમજાયો. એ એશ-ટ્રે વિશે પૂછતા હતા.

મને એમ છે, ડોક્ટર, કે આ એશ-ટ્રે મારી પાસે હોય તો સારું. એટલે કે તને ગમે છે.

હું થોડી વાર એશ-ટ્રેને જોતો રહ્યો. એમાં બેઠેલી સ્ત્રી પરથી એક આકાર ઉપસાવવાની કોશિશ કરતો હતો. ડોક્ટર મને એશ-ટ્રે આપવા લાગ્યા. મેં ના પાડી.

હું તો મજાક કરતો હતો. હું ક્યાં સિગારેટ પીઉં છું.

એ હસી પડ્યા. પછી મને થયું, મેં એશ-ટ્રે શા માટે માગી? માગી તો લેવાની ના શા માટે પાડી?

તું એક ક્ષણે આવે અને બીજી ક્ષણે નકાર ઊભો કરે છે, તુષા. તું પેલી ટેકરીઓ પરથી ઊતરીને કે ટ્રેનની વ્હિસલ પરથી દોડતી મારી પાસે ન આવી શકે? ચોક્કસ આકારવાળી. અથવા હોડીમાં બેસીને. હોડીમાં તો નહીં આવી શકે. અહીંની નદીમાં પાણી નથી, રેતીના ઢગ ભર્યા છે.

ગામમાં પણ આખો દિવસ રેતી ઊડે છે. ક્યારેક રેતીનું તોફાન ઊઠે ત્યારે આકાશ રેતીથી ભરાઈ જાય, જાણે આખું રણ ઉલેચાયું હોય. સૂરજ રેતી પાછળ ઢંકાઈ જાય. રેતીછાયો અંધકાર ફરી વળે અને તું મને યાદ આવી જાય. આપણા બે વચ્ચેનો અંધકાર પણ સૂરજપ્રેરિત અંધકાર છેને!

તું ક્ષણે ક્ષણે બદલાતી રહે છે એ વાત બીજી રીતે પણ આજે પ્રત્યક્ષ થઈ. બપોર પછી હું ડૉક્ટરને ઘેર ગયો ત્યારે એશ-ટ્રેમાં બેઠેલી સ્ત્રી જોઈને તું યાદ ન આવી.

હવે જોઉં છું, તું ક્યા નવા બહાને મને મળે છે.

ડૉક્ટર મને હોસ્પિટલમાં લાવ્યા ત્યારે લિપિ ત્યાં નહોતી. એણે પાછળથી મને કહ્યું હતું કે મને હોસ્પિટલમાં જોઈને એને નવાઈ લાગી હતી. એ મારા પલંગ પાસે ઊભી હતી. એની પાછળ બારણું હતું. મને લાગ્યું, જાણે બહારનું અજવાળું પણ એની સાથે અંદર આવી ગયું હોય.

પછી? મેં પૂછ્યું.

લિપિએ કહ્યું: મેં ડૉક્ટરને પૂછ્યું કે આ કોણ છે? એમણે કહ્યું, છે કોઈક. હજી ભાનમાં નથી આવ્યો. કોઈ મુસાફર લાગે છે. મેં પૂછ્યું: આ ગામમાં ક્યાંથી આવ્યો? એમણે જવાબ ન આપ્યો. મેં બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો: તમે એને ક્યાં જોયો? તો ડૉક્ટરે કહ્યું: હું ફરવા જતો હતો ત્યારે વડ નીચે પડ્યો હતો. મેં તપાસ્યો. એ બેભાન હતો. પછી એમણે હોસ્પિટલમાંથી સ્ટ્રેચર મગાવી તને એડમિટ કર્યો અને સારવાર શરૂ કરી. તારો સામાન તપાસ્યો.

કપડાંની બે-ત્રણ જોડ અને થોડાં પુસ્તકો જોયાં. એમાંથી તારા વિશે કશી માહિતી મળી નહોતી.

એ સ્ટૂલ પર બેઠી.

હવે તો કહે, તું કોણ છે?

મેં જવાબ ન આપ્યો. એણે ફરી પૂછ્યું ત્યારે જવાબ ટાળવા મેં નાટકીય ઢબે એનો હાથ પકડીને કહ્યું: તમને ખીલા ઠોકતાં આવડે છે, સિસ્ટર?

અને એ ક્ષણે બધું બદલાઈ ગયું હતું. લિપિની જગ્યાએ તું આવી ગઈ. હોસ્પિટલની ભીંતો, બારી, લિપિ બધું અદૃશ્ય થઈ ગયું અને માત્ર તું જ રહી. તારો હાથ મારા હાથમાં હતો અને હું બોલતો હતો - તુષા, તને ખીલા ઠોકતાં આવડતું હોત તો મારે મારો કોંસ ઉપાડીને ખીલા ઠોકનારની શોધમાં ભટકવું ન પડત.

લિપિએ મને ઢંઢોળ્યો.

કોની સાથે વાત કરે છે? તુષા સાથે?

હું એને જોઈ રહ્યો. અચાનક અંદરથી ખાલી થઈ ગયો. લિપિને કહ્યું: તમે જાઓ, સિસ્ટર.

હું તારી પાસે બેસવા આવી છું.

મારી પાસે બેસવું એ પણ તમારી ક્યુટીનો ભાગ છે?

એણે નિર્દોષ ભાવે ગરદન હલાવી. મને પ્રશ્ન થયો, એ આ ગામમાં ક્યાંથી આવી હશે? આ ગામ શહેરથી ઘણું દૂર અને એકલવાયું છે. માત્ર સેવાની ભાવના હશે કે બીજું કંઈ? એના વિશે જાણવાની ઈચ્છા થઈ પરંતુ બોલ્યો નહીં. હું દરદી હતો. દરદી હોસ્પિટલના સ્ટાફને અંગત પ્રશ્નો પૂછી ન શકે. બીમારી સિવાયનો કોઈ પ્રશ્ન નહીં.